

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

ПИТАННЯ СТИЛІСТИКИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Збірник наукових праць

Київ - 1996

Питання стилістики української мови. Редколегія:
Мацько Л.І. - відпов. ред. та інші. - К.: УДПУ, 1994, -

Збірник присвячено питанням стилістики української літературної мови, зокрема окремим джерелам формування стилістичної системи, аналізу стилістичних явищ, опису стилістичних засобів художніх текстів та індивідуально-авторських стилів, переважно "забутих" українських письменників.

Рецензенти: доцент кафедри української мови Національного університету України ім. Тараса Шевченка Л.І. Шевченко, провідний науковий співробітник Інституту української мови Л.О. Пустовіт.

Український державний
педагогічний університет
імені Михайла Драгоманова

З М І С Т

1. Мацько Л.І. "Біблійні джерела стилістики"	3 - 9
2. Руденко Л.М. "Стилістичний потенціал детермінантів з семантикою мети"	9 - 17
3. Христенюк В.Ф. "Аспекти семантичної характеристики іменників із аугментативно-пейоративними формантами"	17 - 22
4. Кравець Л.В. "Зіставно-стилістичний аналіз двох редакцій вірша М.Зерова "Pro domo"	22 - 29
5. Горох Г.В. "Структура синонімічного ряду і його межі"	29 - 36
6. Васильченко В.М. "Етимологія етноніма "Україна". До візії професора Українського Вільного Університету в Празі Сергія Шелухіна"	37 - 45
7. Маденовський Ю.Л. "Аспекти номінації/Лінгвоаналіз новели Галини Журби "Смерк"/"	45 - 53
8. Сидоренко О.М. "Дослідження поетичної мови у сучасній українській лінгвопоетиці"	53 - 58
9. Руденко Л.М. "Семантико-синтаксична і стилістична диференціація обставинно-детермінованих структур з власне характеризуючою семантикою"	58 - 64
10. Кравець Л.В. "Роль мовних засобів у творенні поетичного образу /На прикладі поезії М.Зерова "Di triakonta "/"	64 - 69
11. Христенюк В.Ф. "Аугментативно-пейоративні новотвори чоловічого роду в українській мові XVI-XVIII ст."	69 - 74
12. Васильченко В.М. "Елементи аглютинації у прикметни- ковому словотворі"	74 - 79
13. Горох Г.В. "Поняття синоніма і критерії синонімічності"	79 - 93
14. Герасименко Л.В. "Полеміка про встановлення літературних норм в українській мові"	94 - 101

15. Сидоренко О.М. "Визначення епітета"	I01 - I06
16. Цівун Н.М. "Мова української вертепної драми"	I06 - I10
17. Кравченко О.М. "Мовотворчість Євгена Маланюка"	III - II4
18. Кравченко О.М. "Дієслівна метафора у творчості Є.Маланюка"	II4 - II7
19. Смаль О.Л. "Історія міста Києва у сучасних назвах вулиць"	II7 - II9
20. Конєєва О.О. "Валентна структура дієслів лексико-семантичного поля взаємної дії"	I20 - I25
21. Сігалова С.Г. "Сурядні конструкції з еднальними сполучниками у простому реченні/на матеріалі поеми-балади "Скіфська Одиссея" Ліни Костенко/"	I25 - I32
22. Буткова Г.В. "Спостереження над лексичною синонімією у творах українських письменників кінця XVIII - початку XIX ст."	I32 - I39
23. Стишов О.А. "Розмовна і жаргонна лексика в мові української преси"	I39 - I44
24. Шохтер В.В. "До питання про категорію означеності-неозначеності"	I44 - I48
25. Гуляк А.Б. "СЛОВО НАМ ВЕРНЕ І СИЛУ ДАВНЕЗНУ, І ВОЛЮ, І НЕ ОДИН В НАС ЛАВРОВИЙ ВІНЕЦЬ ОБІВ"Є КРУГ ЧОЛА" /П.О.Кудіш і становлення української літературної мови/"	I49 - I53

Мацько Л. І.

Біблійні джерела стилістики.

До найдавніших джерел, з яких черпає стилістика виражальні засоби, належить Вічна Книга – Біблія. Слово "біблія" грецького походження і означає "книги". Ним об'єднується багато книг релігійного змісту, написаних різними авторами протягом більш як 1000 років – від XII століття до н.е. і до II століття н.е. У цих книгах відобразилися міфологічні, філософські, космологічні, історико-соціальні та морально-етичні уявлення народів Близького Сходу і Середземномор'я. З глибин віків зібрала ця книга народну мудрість основи людського життя, стала невмирущою, бо в ній зібрано насущні проблеми буття, вічного пошуку істини, філософські роздуми про сенс життя і двобій його зі смертю. Нині Біблія є ключем до розуміння багатьох шедеврів мистецтва, бо з часу свого виникнення вона перебуває в центрі світової культури.

Біблія складається з двох частин: Старого Завіту і Нового Завіту. До Старого Завіту відносять пам'ятки давньоєврейської культури – П'ятикнижжя /Буття, Вихід, Левіт, Числа, Второзаконня/, історичні книги, чотири книги Царств, дві хроніки, збірка псалмів царя Давида /Псалтир/, Еклезіяст, книги притч, Пісня над Піснями та Премудрості царя Соломона, книги пророків та ще кілька. До Нового Завіту входять чотири євангелія /Матфея, Марка, Луки, Іоанна/, Діяння та послання апостолів, Апокаліпсис, або одкровення Іоанна Богослова. Найсокровенніше, чим живе людина і з чим іде вона в небуття, в Біблії втілене у слові і тому стало одухотвореним. Наші предки протоукраїнці вперше долучились до цієї книги з прийняттям християнства, що проповідувало зако-

1990. - С.349, 520; Етимологічний словник української мови. - Т.2. - К., 1984. - С.168; Шерех Ю. Поезія Михайла Драй-Хмари. В кн.: Українське слово. - Т.2. - К., 1994. - С.499-506.

Цівун Н.М.

Мова української вертепної драми

Вертеп - одне з унікальних та неповторних явищ української культури, яке приваблює до себе погляди вчених вже кілька століть. Його досліджує широкий загал літературознавців, фольклористів, мистецтвознавців, етнографів, істориків, театрознавців. Звернемо увагу і на мову української вертепної драми, розглянувши її на матеріалі найбільш повного тексту, виданого П.Галаганом у 1790 році.

Питання мови української вертепної драми цікавило вчених давно, але не визначалося однозначно /І.Франко, М.Драгоманов, О.Воропай/. Оскільки вертепна драма складалася з двох частин: різдвяної та світської, то мовну специфіку її доцільно розглянути в такій же послідовності.

Отже, розглянемо сперше мову різдвяної частини вертепної драми. Мовно-структурний тип її визначався використанням книжно-традиційних морфологічних форм, синтаксичних зворотів, лексико-фразеологічних та стилістичних засобів. Серед фонетичних особливостей відзначаємо широке вживання сполучення -ра замість -оро, -ла - замість -оло /храбри!, злати!. главу, гради/, звукосполучення -ра на початку слова перед приголосним відповідно до східнослов'янського -ро /раб/, а також невживанням фонем і і ї на початку слова /Ироде/.

У мові вертепної драми зустрічаємо і велику кількість старослов'янських, які можна поділити на фонетичні /глава, град/ та

словотвірні, що у своїй структурі мають префікси -воз /возстань-те, возсіяти/, -пре /пребеззаконний, преокаянный/ та прикметниковий суфікс -ущ /грядущий/. Поряд із церковнослов'янськими /днесь, язичі, другі, глаголю/ у релігійній частині вертепної драми присуття і досить виразна художня лексика. У діалогах Пастухів зустрічаються діалектизми, які характерні для південно-східної групи говорів української мови /годі, піїдем, нум, повсюду томо/. З метою надати тексту колориту зображуваного середовища вводиться іншомовна лексика /полонізмами, русизми/, наприклад: панич, пані, дураки, болтаеш, урон.

Коли ми звернемося до морфології, то відзначимо вживання форм аориста та імперфекта, що характерні для книжної мови, наприклад: У Ирода не быша. Да не ікат в руки наш Ирод сей лестный, Кому такіє драгіє дари і поклон приношамя. У першій частині вертепної драми вживаються і форми із закінченнями -іє /-іє, -іє/ у називному, знахідному відмінках множини /кнїзіє і царіє, драгіє дари, людє, тріє царі/ та стягнені форми прикметника /багать, і славень, равень, посічен косов/. Відзначено також і цікаве познання у тексті старих форм займенника /азь вомь царь, азь шедь поклонюся/, власне українських /і велів же він, я послов їх у Віфлеєм/, діалектних /Благослови х сеі подарунок від нас прийняти, Возстаньте і радуйтесь, яко се приспіло/ та еліптичних /і мя возвістите, бо приходом Ті вітати, Умилосердись царь і возврати ми чадо/.

Починаючи з другої чверті ХУІІ століття, книжно-писемна традиція виступає дораз «спрошеною». Це стосується насамперед пам'яток світського спрямування: сатирично-гумористичних творів, віршів тощо. При цьому виявляється, що тут посилюється вплив живої народної української мови, що не механічно, а творчо вмоти-

вовуються в книжну мову.

Про згадану взаємодію у мові української вертепної драми свідчать звертання, властиві живій розмовній і фольклорній мові: Вийди, брате, друже. Мені пособити; Підніми, сестро, косу; Не тобі, машкаро. Споритися зо мною/ та широке розгалуження системи тропів: епітети /сильний цар, смирений поклон, вольні крила, несносная печаль, печальная мати/, порівняння /Как простого му- хика, Мене обольстили; Видя, яко воду. кров/, метафори /небом земля сповниється/, персоніфікації /Вол і осел його вітають; Ти, вертепе, возвеселися/.

Таким чином, у духовній частині української вертепної драми в вже певні побутові елементи, а в мові народно-розмовні, живо- мовні. Під впливом інтермедійної частини сцени релігійного змі- ту поступово скорочувались /Батуринський вертеп/, а то й зовсім виключались з вертепної вистави /вертеп, запису Василя Іскри/, і тільки у вигляді пролога залишалась сцена прибуття пастухів у "святу печеру".

У світській частині вертепу індивідуалізація ляльки досяга- лася не тільки її зовнішністю, одягом, а й особливостями мови. Персонажі у другій частині розмовляли українською мовою. Лише Дяк, одержавши від селянина Клима свиню, виголошує промову, що походить на "книжну" мову: Климії сотворил нам честь, Дав сви- няче тіло. Гевал, Амон і Амалік і всі, живуці в Тирі, Возраду- ються доброті і воспоють в ефірі. Крім того, кожен персонаж говорив і мовою нації, до якої він належав, або українською, перекрученою на свій лад. Так, наприклад, мова цигана переписа- на "циганськими" словами /фун-фун-фунфора/, поляка - польськими /з даяда, уродзюний, тшешдзесті, до дзембла/, угорця - угорськи- ми /мой поля, мой вода, мое блато/.

Оснoву лeксики другoї частини вертепу становлять загальноживані слова, що вказують на спільні для всіх носіїв мови поняття, предмети та явища навколишньої дійсності. Загальноживані слова використовуються у тексті з тим самим значенням, з яким вони побували в усному мовленні: назви грошових одиниць, назви страв і напоїв, тварин і рослин, військова лексика та інше. Військова термінологія завжди зумовлюється змістом твору. Виступаючи у номінативній функції у вертепі, вона є важливим засобом відображення боротьби українського народу з польською шляхтою. З цією метою для відтворення колориту історичних подій того часу у мові Запорозця вживаються назви різних видів старовинної зброї: мушкет, шабля, спис, булава, тетива.

Дуже активно у мові української вертепної драми використовується оцінна лексика. Деякі слова набувають негативного значення в контексті: нещаслива година, мертва голова. Частина слів з негативним оціночним значенням утворені за допомогою суфікса -ак/-як/, наприклад: свиняка, козяка, звіряка. До цієї групи віднесено й згрубілу, знижену лексику, подеколи навіть брутальну лайку: сучий діду, собачий сину, старий катюго. Найбільший вияв ця група слів набула у зменшено-пестливій формі, утвореній за допомогою суфіксів -еньк, -оньк, -очк, -ичк, -ок, -ик; наприклад: козаченьку, голівонька, горілочку, п'яничку, шажок, коник. Зменшено-пестливі слова використовуються у тексті вертепної драми для підкреслення веселої, жартівливої вдачі персонажа, для надання мові гумористичного характеру.

Одну із специфічних ознак мови вертепної драми становить використання назв людей за спорідненістю, національністю, статтю, соціальним станом, віком, які виступають у функції звертань, наприклад: Не жалуй, батеньку, коптечки та дай дві; Де ж,

циганко, ти живеш; Брязчи, пане, п"ятаком; У нас, чоловіче, з віку товарики не було. Трапляється, що в одному реченні функціонує два звертання і одне з них служить своєрідним епітетом для другого; Потанцюй же, молодичко. Мій ружевий квіт, хоч мало. Деякі епітетні звертання розташовані у градаційному порядку, посилюючи характеристику героя; Так, Хвесю, так, дубко, голубко моя. Звертання надають мові вертепної драми певних відтінків ліричності.

Отже, мова української вертепної драми XVIII століття не була єдиною цілісною системою, а характеризувалася значною строкатістю своїх стилістичних особливостей. Мовні особливості кожної з двох дій вертепу - релігійної та світської - мали свою специфіку. Різдвяна частина вертепу написана писемною мовою, але під впливом народної не виступає у чистому вигляді, а світська - живою народною мовою, в ній відбився колорит життя народу України цього періоду. Мова вертепної драми XVIII століття була дуже близька до мови "Енеїди" Івана Котляревського і виступала ґрунтом, на якому зросла нова українська література. Фактично почала зникати межа, яка відокремлювала писемну мову від усної.

Л і т е р а т у р а: Білодід І.К. Сучасна українська літературна мова. Стилістика. - К.: Наукова думка, 1973; Воропай О. Звичаї нашого народу /етнографічний нарис/. - К.: Оберіг, 1991; - - С.116-126; Марковський Є.М. Український вертеп: розвідки і тексти. - К.: Друк. ВУАН, 1929 - Вип.І. - ІV. - 202 с.; Німчук В.В., Русанівський В.М., Челіга І.П. Жанри і стилі в історії української літературної мови. - К.: Наукова думка, 1989; Федас Й.Ю. Український народний вертеп /у дослідженнях XIV-XX ст./. - К.: Наукова думка, 1987.

Мовотворчість Євгена Маланюка

У 1992 р. книгозбірня "Просвіти" опублікувала книгу поезій українського письменника Євгена Маланюка /1897-1968/ зі вступною статтею Тараса Салиги. Це праця п'ятдесятилітньої творчості поета і, як справедливо зауважує Т.Салига, "Його доля і такий художній духовний світ, який став храмом високих ідеалів для інших" /Маланюк, 1992, 2/. Так, саме храмом, оскільки творчість для Євгена Маланюка - релігія, незбагнена, непідлегла логічним оперуванням розуму. "Даремно шукати законів творчості, даремно вигадувати гіпотези й схеми, бо всі ці вигадки залишаться гіпотезами й схемами. Занадто складним інструментом є митець, занадто тонкі і це не відкриті елементи входять у склад реактивів твору. Процес творчості взагалі - містерія" /Маланюк, 1927, 45/. Так писав сам поет про творчу місію митця, акцентуючи увагу на підсвідомій, неосягненій розумом творчій силі поета.

Особливість лірики Євгена Маланюка є те, що, сприймаючи навколишній світ і світ своїх почуттів образами, поет також образами відтворює його в поезіях. А мова, "якщо її використовувати правильно, доскональна і здатна зробити те, що нездатна зробити інтуїція сама по собі" /Річардс, 1990, 65/.

Аналіз мовного матеріалу, спостереження над використанням Є.Маланюком мови "в містичному процесі творчості" свідчать про велику силу його слова, глибину й яскравість образів, влучність і гостроту висловів. Поет прекрасно володіє версифікацією, високою образною культурою, строфа його максимально спресована і вислів лаконічний. Досягається це нанизанням односкладних називних речень, наприклад: Брязкіт зброї. Досвітній вітер. Поле бою. Простір. Синь. Кривавим туманом повитий Безкрай краси^I/с.33/;

^I Тут і далі цитуємо за виданням: Євген Маланюк. Поезії. - К.: Просвіти, 1992. - 686 с.